

Crna Gora
AGENCIJA ZA ZAŠTITU ŽIVOTNE SREDINE
Broj:
Podgorica 22.IV. 2026.godine

Predmet: Izvještaj sa obilaska brda Spas shodno prijavi u vezi ugrožavanja i degradacije zaštićenog prostora –spomenika prirode

**Odjeljenje za poslove procjene uticaja i
strteške procjene uticaja na životnu sredinu**
Gospodinu Milanu Vlahoviću

Službenici Agencije za zaštitu životne sredine Dr Zlatko Bulić, Mr Ana Manović i Nikola Ivanović su dana 13.03.2026. godine, po prijavi građanskog aktiviste i ekoambasadora Gospođe Anđe Budimir iz Budve izašli na teren na području lokaliteta Brdo Spas (Topliš) u opštini Budva. Ekipa Agencije sa Anđom Budimir je obišla lokalitete: Komoševina, Babin do i Seoca na kojima su evidentirane aktivnosti koje su dovele do ugrožavanja i degradacije zaštićenog ovjekta prirode Crne Gore – brda Spas koje je spomenik prirode, Emerald područje, IPA područje, IBA područje i potencijalno zaštićeno područje NATURA 2000, zajedno sa plažom Jaz.

Obavljene su terenska istraživanja i obilazak navedenih lokacija i konstatovane su antropogene aktivnosti u vidu uklanjanja vegetacije, probijanje puteva, građenje višespratnica na hidrološkim objektima – potocima i nestabilnim terenima, stvaranje klizišta i stvaranje i intenziviranje brojnih erozionih orocesa koji su stvarali erozione površine koje su pogotovo nakon velikih padavina i bujica ugrožavale naselja u području podnožja brda Spas. Posebno su zabrinjavajuće aktivnosti i brojni primjeri gradnje na izuzetno eksponiranim i veoma nestabilnim terenima koji su već sastavni djelovi manjih ili čak većih djelova formiranih klizišta. Navedena terenska istraživanja su bila u cilju utvrđivanja postojanja štete u životnoj sredini na ovom spomeniku prirode i neposrednoj okolini, odnosno sve evidentnije neposredne opasnosti od nastanka štete u životnoj sredini, te su sačinili

IZVJEŠTAJ

Sl.1. Brdo Spas i plaža Jaz kao buduće Natura 2000 područje

Osnovne karakteristike zaštićenog objekta prirode - brda Spas

Status područja

Brdo Topliš (Spas) je još 1968. godine, Rješenjem o zaštiti objekata prirode („Sl. list SRCG”, br. 30/68) koje je Republički zavod za zaštitu prirode crne Gore donio na osnovu Zakona o zaštiti prirode iz 1961. godine, zaštićen.o kao rezervat prirodnog predjela. Tadašnji Zakon o zaštiti prirode je definisao rezervate prirodnih predjela kao područja koja se ističu posebnim panoramskim (pejzažnim) izgledom i naročitom prirodnom ljepotom. Predmetnim Rješenjem *propisana je zabrana preduzimanja bilo kakve radnje koja može prouzrokovati promjenu oblika izgleda zaštićenog objekta ili narušiti njegov integritet.* Ovakvu zabranu zadržao je i Zakon o zaštiti prirode iz 1977. godine, kao i novi Zakoni usvojeni kasnije, kao i važeći Zakon iz 2016. godine („Sl. list CG”, br. 54/16). Takode, zaštićeni objekti prirode zaštićeni na osnovu prvobitnog Zakona o zaštiti prirode („Sl. list SRCG”, br. 17/61) smatraju se zaštićenim i po odredbama kasnije donijetih Zakona kojim se regulišc predmetna oblast. Zakon o zaštiti prirode iz 2008. godine („Sl. list CG”, br. 51/08) propisuju obavezu revizije statusa i kategorije njegove zaštite, upis ranije zaštićenih prirodnih dobara u Registar zaštićenih prirodnih dobara ž obavezu ustanovljavanja upravljača za (direktno) upravljanje ranije zaštićenim prirodnim dobrima. Zavod za zaštitu prirode je 2009. godine sproveo ekološka istraživanja zaštićenog područja Brdo Spas (Topliš). Rezultati istraživanja, koncept zaštite sa režimima zaštite, kao i granice dati su u Studiji revizije na osnovu koje je trebalo, a nije donešena Odluka o stavljanju pod zaštitu/reviziji u skladu sa tadašnjim Zakonom o zaštiti prirode. I nakon revizije Studije zaštite koju je uradila

Agencija za zaštitu životne sredine Crne Gore 2022. godine, za Brdo Spas-Topliš upravljač nije određen ni do danas.

Shodno odredbama člana 35 Zakona o zaštiti prirode ("Sl. list CG", br. 54/16 i 18/19). Opština Budva je podnijela Agenciji za zaštitu životne sredine zahtjev br. 01-D-2372/1 od 09.08.2019. godine, za pokretanje postupka revizije zaštićenog područja „Spas“ (Topliš) i obezbijedila finansijska sredstva za izradu Studije revizije. Na osnovu navedenog zahtjeva Opštine Budva, tokom 2020. godine istraživački tim stručnjaka angažovanih od strane Agencije za zaštitu životne sredine za potrebe izrade ove Studije revizije sproveo je istraživanja brda Spas. Takođe, za ovu Studiju revizije su korišteni podaci iz Studije revizije iz 2009. godine kao i podaci iz GEF-ovog projekta "*Promovisanje upravljanja zaštićenim područjima kroz integrisanu zaštitu morskih priobalnih ekosistema u obalnom području Crne Gore*" (C/MPA)".

Brdo Spas kao dio mreže Natura 2000

Uspostavljanje ekološke mreže Natura 2000 predstavlja ključnu obavezu Crne Gore u procesu pristupanja Evropskoj uniji, definisanu kroz završno mjerilo 5 u okviru Poglavlje 27 – Životna sredina i klimatske promjene. U Pregovaračkoj poziciji Crne Gore za ovo poglavlje jasno je definisano da: „U oblasti zaštite prirode, Crna Gora dostavlja Komisiji liste predloženih lokacija Natura 2000, koja u dovoljnoj mjeri pokrivaju tipove staništa i vrste u skladu sa zahtjevima Direktive o pticama i Direktive o staništima.“ Ova obaveza podrazumijeva identifikaciju i predlaganje područja koja osiguravaju adekvatnu zastupljenost vrsta i staništa od značaja za Evropsku uniju, u skladu sa Direktiva o pticama i Direktiva o staništima. Na nacionalnom nivou, pravni osnov za uspostavljanje ekološke mreže definisan je Zakonom o zaštiti prirode („Službeni list Crne Gore“, br. 54/16), kojim je u članu 42 propisano da nadležni organ uprave (Agencija za zaštitu životne sredine), u saradnji sa stručnim i naučnim institucijama, prikuplja podatke, formira bazu podataka i priprema dokumentaciju za uspostavljanje područja ekološke mreže. Na osnovu prikupljenih podataka, isti organ predlaže područja sa definisanim granicama i podacima o ciljnim vrstama i staništima, uz primjenu kriterijuma koji se odnose na reprezentativnost stanišnih tipova, njihovu površinsku zastupljenost, kao i veličinu i gustinu populacija vrsta u odnosu na nacionalni nivo. Detaljniji kriterijumi za određivanje područja ekološke mreže utvrđeni su podzakonskim aktom – Pravilnikom o bližim kriterijumima za određivanje područja ekološke mreže („Službeni list Crne Gore“, br. 45/17). Ovim pravilnikom propisani su specifični kriterijumi za izbor područja za očuvanje ptica, uključujući prisustvo vrsta od značaja, veličinu i koncentraciju populacija, kao i značaj područja za migratorne vrste, dok su za staništa i druge

vrste definisani kriterijumi koji obuhvataju zastupljenost i reprezentativnost staništa, veličinu i stanje populacija, stepen izolovanosti, kao i ukupnu vrijednost područja za očuvanje biodiverziteta. Posebna pažnja posvećena je izboru najreprezentativnijih područja za svako stanište i vrstu unutar svakog biogeografskog regiona (alpskog i mediteranskog), kako bi se obezbijedila adekvatna pokrivenost i usklađenost sa zahtjevima Evropske unije. **U tom smislu kao jedan od prijedloga područja za Naturu 2000 su Jaz i brdo Spas.** Područje Natura 2000 **Jaz-Spas** obuhvata prostor od uvale Mala Krekavica do Mogrena na ulasku u Budvu, obuhvatajući postojeće zaštićeno područje Brdo Spas, a na zapadu naslanja se na morsko područje Platamuna. Odlikuje se tipično razvijenom i dobro očuvanom mediteranskom vegetacijom. Sa stanovišta staništa spada u mediteranska područja sa najbolje razvijenom zonom prskanja (1240), a kod tunela podno Spasa nalaze se poznate zajednice sa drvenastom mlječikom *Euphorbia dendroides* (5330), na mnogo mjesta spominjane u literaturi kao jedinstven prirodni fenomen od značaja za EU. Područje Jaškog polja, uključujući i vještačko jezero u njegovom zaleđu, ima jednu od najbrojnijih populacija barske kornjače u mediteranskom regionu.

Zaštićeno područje „Brdo Topliš (Spas)” u prostorno-planskoj dokumentaciji

Svi zaštićeni objekti prirode u skladu sa važećim propisima unose se u odgovarajuću prostorno-plansku dokumentaciju kojom se predviđaju i mjere zaštite i unapređivanja zaštićenih prirodnih dobara. Brdo Topliš u *Prostornom planu Crne Gore* (2008, 2025) prepoznato je kao „*predio posebnih prirodnih odlika*” i to pod nazivom Brdo Spas iznad Budve. Predjele posebnih prirodnih odlika Plan tretira kao zone od javnog interesa. *Prostornim planom područja posebne namjene za morsko dobro* (2008) Brdo Spas kod Budve (površine 131 ha) prepoznato je kao rezervat prirodnog predjela i istovremeno svrstano u okviru kategorije „*spomenik prirode*”. Plan ne predviđa reviziju statusa ovog područja, niti promjenu njegovih granica. Takođe, smjernice za zaštitu ovog područja podrazumijevaju očuvanje prirodnog izgleda stjenovite obale i mediteranske vegetacije.

Prostorni plan Opštine Budva i *Generalni urbanistički plan Opštine Budva* takođe prepoznaju zaštićeno prirodno dobro „Brdo Topliš (Spas)” kao „*predio posebnih prirodnih odlika*”, svrstavajući ga istovremeno u ekvivalentnu IUCN kategoriju upravljanja III. Oba plana tretiraju granicu tog zaštićenog objekta prirode kao „prirodnu granicu brda sa njegovim biljnim pokrivačem” i preporučuju ga kao teren koji je povoljan za sport i rekreaciju. *Prostornim planom područja posebne namjene za obalno područje* brdo Topliš (Spas) je

prepoznat kao postojeće zaštićeno područje i to kao područje koje je ranije (1968) stavljeno pod zaštitu za koje je sproveden postupak revizije (Studija revizije zaštićenog područja brdo Topliš (Spas) 2022, Agencija za zaštitu životne sredine Crne Gore). Takođe, plan za brdo Spas navodi kao područje najveće ranjivosti i preporuke za optimalno korišćenje. Antropogeni uticaj je velik, sa posljedicama pojave erozije. Veliki negativni efekat na makiju su imali požari, koji su u velikoj mjeri devastirali zaštićeni prostor. Vrijeme je pokazalo da je moguća reprodukcija pojedinih staništa i vrsta flore i faune. Od biljnog ronda zastupljena je gusta makija, kao degradacioni stadijum prirodnih šuma hrasta crnike i crnog jasena (*Orno- Quercetum* koji se sekundarno, uglavnom pod direktnim ili indirektnim nepovoljnim uticajem čovjeka (sječe, krčenja, požari, ispaša i dr.) razvio u vrlo značajne i rasprostranjene degradacijski stadijume (oblike) vegetacije: to su, prije svega, makije, zatim šume alepskog bora, te različiti tipovi gariga i kamenjara koji predstavljaju osnovni strukturalni element ovog predjela.

Karakteristike vegetacije

Karakterističnu vegetaciju brda Spas, neposrednog okruženja te Crnogorskog primorja, pa i cijelog Jadranskog primorja čini šumska zajednica hrasta crnike i crnog jasena *Orno-Quercetum ilicis* Horvatić, koja predstavlja primarni klimatogeni tip vegetacije eumediteranskog zimzelenog pojasa jadranskog primorskog prostora. Iz toga tipa su se sekundarno, uglavnom pod direktnim ili indirektnim nepovoljnim uticajem čovjeka (sječe, krčenja, požari, ispaša i dr.), razvili vrlo značajni i rasprostranjeni degradacijski stadijumi (oblici) vegetacije: to su prije svega makije, zatim šume alepskog bora, te različiti tipovi gariga i kamenjara. Šuma hrasta crnike pripada po svojim fitocnološkim karakteristikama, a posebno po svojem florističkom sastavu, opštemediteranskom vegetacijskom razredu (klasi) *Quercetea ilicis*, a unutar njega redu *Quercetalia ilicis*, odnosno svezi crnikinih hrastovih šuma *Quercion ilicis* i u okviru te sveze predstavlja asocijaciju vezanu za crnogorsko i većinu jadranskog primorja. Ova zajednica je, iako u vrlo ograničenom opsegu, rasprostranjena u čitavom eumediteranskom pojasu Jadranskog primorja, od Istre do Crnogorskog primorja. Danas je ona vrlo rijetko na tom prostoru razvijena kao prava šuma koja predstavlja klimom uslovljeni vegetacijski klimaks, već je najčešće (uglavnom) negativnim djelovanjem čovjeka pretvorena u guste, neprohodne, po nekoliko metara visoke zimzelene šikare, zvane makija, koje u potpunosti pripadaju tipskom obliku asocijacije *Orno-Quercetum ilicis*. Makije su guste, neprohodne šikare, izgrađene od visokih, zimzelenih žbunova, lijana, često sa ostrim bodljama. Ovaj tip vegetacije daje

karakterističan pejzaž svim primorskim prostorima cijelog Mediterana. Karakteristične vrste makije su u prvom redu zimzeleni žbunovi *Quercus ilex* (crnika, česvina), *Laurus nobilis* (lovor), *Myrtus communis* (mirta, mrča), *Arbutus unedo* (planika), *Ceratonia siliqua* (rogač), *Erica arborea* (veliki vrijesak), *Viburnum tinus* (lemprika), od listopadnih *Quercus pubescens* (hrast medunac), *Ficus carica* (smokva), *Crataegus monogyna* (glog), *Fraxinus ornus* (crni jasen) i dr., a od lijana *Smilax aspera* (letivika), *Tamus communis* (bljušt), *Clematis flammula* (škrobut). U njenom florističkom sastavu prisutne su sljedeće vrste: planika ili maginja (*Arbutus unedo*), širokolisna zelenika (*Phillyrea latifolia*), obična zelenika (*Phillyrea media*), tršlja (*Pistacia lentiscus*), lemprika (*Viburnum tinus*), divlja rnaslina (*Olea europaea* subsp. *oleaste*), krkavina ili tršljika (*Rhamnus sp.*), pukinja ili ljuskavac (*Juniperus macrocarpa*), primorska kleka ili štrnika (*Juniperus oxycedrus*), primorska somina ili gluhač (*Juniperus phoenicea*), zimzelena ruža (*Rosa sempervirens*), lovor (*Laurus nobilis*), letivika (*Smilax aspera*), božje drveće (*Lonicera implexa*), škrobut (*Clematis flammula*), broćika (*Rubia peregrina*), šparožina ili špargla (*Asparagus acutifolius*), bljušt (*Tamus communis*), mirta ili mrča (*Myrtus communis*), žukva (*Spartium junceum*), kapinika (*Calycotome infesia*), kostrika ili veprina (*Ruscus aculeatus*), primorska kupina (*Rubus discolor*), ruzmarin (*Rosmarinus officinalis*), dubačac (*Teucrium flavum*), veliki vrijes (*Erica arborea*), mali vrijes ili pozemljaš (*Erica manipuliflora*), drača (*Paliurus spina-christi*), crni jasen (*Fraxinus ornus*) i drugo. Zajednica *Orno-Quercelum ilicis* je rasprostranjena na cijelom Crnogorskom primorju i jadranskom primorju uglavnom u obliku makije. U toj zajednici može se izdvojiti više tzv. facisa u zavisnosti od toga koja karakteristična vrsta preovlađuje u njoj. Tako npr. na većem dijelu prostora brda Spas npr. preovlađuju sastojine ove zajednice facisa sa planikom tj. *Orno-Oziercetum ilicis* facies *arbutosum*. Na sjeveroistočnoj i istočnoj strani brda Spas u sastojinama ove šumske zajednice često je prisutan, a poneđe i dominira alepski bor (*Pinus halepensis*) a poneđ je prisutno i poneko stablo običnog čempresa (*Cupressus sempervirens*). To su uglavnom šume, koje kao vrlo značajni i praktički važni trajni stadijumi predstavljaju sasvim određenu etapu u degradaciji prvobitne šumske zajednice crnike, ali se po svojem florističkom sastavu mogu podrediti asocijaciji *Orno-Quercelum ilicis* kao njena subasocijacija tj. *Orno-Quercelum ilicis* subas. *pinetosum halepensis*. Osim sveze crnikinih šuma (*Quercion ilicis*) koja sa degradiranom zajednicom *Orno-Oziercetum ilicis* (u obliku makije) pokriva najveći dio brda Spas, tu je zastupljena i sveza šumskih zajednica masline i rogača *OleoCeratonion* (u obliku makije). Iz ove sveze na prostoru brda Spas i u njegovoj okolini zastupljene su 2 asocijacije:

1. Makija divlje masline i tršlje (*Oleo-Lentiscetum adriaticum* Trinajstić). Ova kserotermna zajednica je razvijena najčešće u obliku guste neprohodne makije, rjeđe niske šume. U njenom florističkom sastavu najvčci značaj imaju vrste divlja maslina (*Olea europaea* subsp. *oleaster*) i tršlja (*Pistacia lentiscus*). Razvija se u najtoplijem i najsušnijem dijelu jadranskog primorja, sa srednjim minimumom najhladnijeg mjeseca iznad 6 - 8 o C, te sa ukupnom godišnjom količinom padavina ispod 1000 mm. U njen floristički sastav ulaze vrste: tršlja (*Pistacia lentiscus*), divlja maslina (*Olea europaea* subsp. *oleaster*), mirta (*Myrtus communis*), tetivika (*Smilax aspera*), božje drvee (*Lonicera implexa*), dubačac (*Teucrium flavum*), žukva (*Spartium junceum*), primorska smrdljika (*Pistaciu terebinthus*) i dr.

2. Makija divlje masline i drvenaste mlječike (*Oleo-Euphorbietum dendroidis* Trinajstić). Ova zajednica se razvija u obliku guste makije na strmim i stjenovitim tercnima, te na policama stijena i česta je na prostoru između Bečića i Jaza i u podnožju brda Spas, đe su njene najhomogenije formacije.. U njen floristički sastav ulaze vrste: drvenasta mlječika (*Euphorbia dendroides*), divlja maslina (*Olea europaea* subsp. *oleaster*), šibika (*Coronilla emerus* subsp. *emeroides*), tršlja (*Pislacia lentiscus*), nar ili mogranj (*Punica granalum*), drača (*Paliurus spina-christi*), mirta (*Myrtus communis*), primorska smrdljika (*Pistacia terebinthus*), tctivika (*Smilax aspera*), broćika (*Rubia peregrina*), obična zelenika (*Phillvrea media*), božje drvce (*Lonieera implexa*), šparožina (*A.sparagus acutifblius*), primorska kleka (*Juniperus oxvcedrus*), planika (*Arbutus unedo*), metlica (*Osyris alba*), kostrika (*Ruscus aculeatus*), crni jasen (*Fraxinus ornu.s*), bljušt (*Tamus communis*), krta kositjernica ili vlasac (*Ephedra campvlopoda*). Ova zajednica se razvija na izrazito toplim i suvim klimatskim uslovima na mjestima sa specifičnom rnikroklimom. Razvija se na malenim prema jugozapadu eksponiranim policama podno strmih stijena što se skoro u neprekinutom nizu pružaju duž središnjeg dijela crnogorskog primorja. U ovoj zajednici je zastupljeno oko 40 vrsta biljaka. U Crnoj Gori je ova zajednica zastupljena subasocijaciom *coronilletosum dendroidis*, U zajednici dominiraju drvenasta mlječika (*Euphorbia dendroides*) i krta kositjernica ili vlasac (*Ephedra campylopoda*).

Stalnim nepovoljnim antropogenim djelovanjima (sječa, divlja gradnja, krčenje, probijanje puteva, požari, ispaša i dr.) makija postepeno prelazi u dalji i teži degradacioni oblik tzv. garig. Pod tim imenom obuhvaćenc su zapravo niske, heliofilne, zimzelene zajednice šikara, najčešće jako prorijeđene, sastavljene od grmova i polugrmova. Garig izgrađuju kserofilne i heliofilne vrste, koje su prilagodene na veoma suve i tople uslove staništa. To su takode višegodišnje biljke, niski i srednjevisoki žbunovi do 1 m, sa igličastim, tvrdim,

kožastim listovima, koji su često gusto dlakavi i sadrže lako isparljiva etarska ulja, koja delimično štite biljku od pregrijavanja.

Za razliku od pravih makija, garizi su po svojoj strukturi niske (često i niže od 1 m), otvorene i svijetle šikare, sastavljene pretežno od heliofilnih elemenata. Među njima se posebno ističe veći broj grmova i polugrmova koji su karakteristični za garig, kao što su npr. primorska somina (*Juniperus phoenicea*), žukva (*Spartium junceum*), ružmarin (*Rosmarinus officinalis*), mirta (*Myrtus communis*), bušini ružičasti (*Cistus villosus*), bušini kaduljasti (*Cistus salvifolius*) *Dorycnium hirsutum* i drugi koji su pravim makijama više ili manje strani. U makijama i garizima u nižim dijelovima ponekad se razvijaju šumc alepskog bora (*Pinus halepensis*). Garig predstavlja, u regresivnom razvitku biljnog pokrova, trajne stadijume srazmjerno jačeg stepena degradacije. To su niske, otvorene i svijetle šikare bušina i crnjuše svezu *Cisto-Ericion* Horvatić, kao degradacioni stadijum crnikinih šuma i makije *Quercion ilicis*, koje su uvrštene u poseban vegetacijski red *Cisto-Ericetalia* Horvatić unutar vegetacijske klase *Cisto-Ericetea* Trinajstić. Vegetacija gariga u Crnogorskom primorju predstavlja posebnu asocijaciju crnjuša i kapinike *Erico-Calycotometum infestae* Horvatić, za koju je, u najvećoj mjeri, karakterističan u svakom pogledu srazmjerno, najvažniji trnoviti grm kapinika (*Calycotome infesta*). U sastav ove zajednice ulaze sljedeće biljne vrste: kapinika (*Calycotome infesta*), ružmarin (*Rosmarinus officinalis*), veliki vriješ (*Erica arborea*), mali vriješ (*Erica manipuliflora*), primorska kleka (*Juniperus oxycedrus*), primorska somina (*Juniperus phoenicea*), doriknium (*Dorycnium hirsutum*), žukva (*Spartium junceum*), alpski bor (*Pinus halepensis*), tršlja (*Pistacia lentiscus*), crnika (*Quercus ilex*), obična zelenika (*Phillyrea media*), širokolisna zelenika (*Phillyrea latifolia*), kostrika (*Ruscus aculeatus*), tetivika (*Smilax aspera*), šparožina (*Asparagus acutifolius*), planika (*Arbutus unedo*), broćika (*Rubia peregrina*), božje drvce (*Lonicera implexa*), lemprika (*Viburnum tinus*), divlja maslina (*Olea europaea* subsp. *oleaster*), šibika (*Coronilla emerus* subsp. *etneroides*), smilje (*Helichrysum italicum*), dubačac (*Teucrium polium*), hrast medunac (*Quercus pubescens*), gorski vriješak (*Satureja montana*) i crni jasen (*Fraxinus ornus*). Među dosta brojnim karakterističnim biljkama svezu *Cisto-Ericion*, odnosno reda *Cisto-Ericetalia*, u ovoj asocijaciji, pored edifikatora *Calycotome infesta* i *Erica manipuliflora*, prosječno najveću važnost imaju *Pinus halepensis*, *Juniperus phoenicea*, *Myrtus communis*, *Rosmarinus officinalis*, *Fumana ericoides* i *Cistus salvifolius*, koje su brojno zastupljene i često dominiraju u pojedinim faciesima asocijacije. U ovoj asocijaciji su dosta brojno zastupljene i *Pistacia lentiscus*, *Asparagus acutifolius*, *Smilax aspera*, *Ruscus aculeatus*, *Rubia peregrina* i *Lonicera implexa*. U okviru ove asocijacije može se izdvojiti više faciesa različitog sastava i izgleda (fizionomije), jer jedni

predstavljaju niske i otvorene šikare, a drugi imaju fizionomiju prave šume. Fizionomiju šikare imaju faciesi grmova *Juiniperus phoenicea* i *Pistacia lentiscus*, a posebne stadije teške degradacije predstavljaju faciesi smilja (*Heliehrysum italicum*) i gostanke (*Phlomis fruticosa*) koji daljom degradacijom vode do tzv. vegetacije kamenjara. Pravu suprotnost ovim faciesima predstavljaju, u pogledu svoje fizionomije i šumsko-privrednog značaja one sastojine asocijacije *Erico-Calycotometum infestae* u kojima dominira alepski bor. To je šumski facies ove zajednice *Erico-Calycotometum infestae* facies *pinetum halepensis*, u kojem je vrsta *Pinus halepensis* razvijena kao drvo. Osim *Pinus halepensis*, tu se često nađu i brojna stabla *Fraxinus ornus* i *Cupressus sempervirens*.

Smjer degradacijsko-progradacijskih promjena vegetacije je ovakav: *Orno-Quereetumfflicum* (vegetacijski klimaks) *Orno-Quereelum ilicis* subas. *Pinetosum halepensis* (šuma alepskog bora) *Erico-Calycotornetum infestae* (različiti faciesi gariga) *Cimbopogo-Brachipodion ramosi* (Vegetacija primorskih kamenjarskih pašnjaka) i *Pinus halepensis* (alepski bor).

Posebno trajne degradacijske stadijume predstavljaju primorske borove šume, među kojima su i šume alepskog bora (*Pinus, s. halepensis*). Šume alepskog bora u Jadranskom primorju ne predstavljaju, ni s fitocenološkog gledišta, ni po svom florističkom sastavu nikakve zasebne vegetacijske jedinice (kao što su asocijacije, sveze i dr.) već se moraju, kao trajni degradacijski stadijumi u vidu raznih subasocijacija ili faciesu podrediti većem broju različitim asocijacija u čiji sastav ulazi *Pinus halepensis*, useljavajući se tako u razne mediteranske zajednice u kojima nalazi povoljne uslove za život (Horvatić 1958). Najčešće se nalazi u različitim asocijacijama gariga iz svrhu *Cisto-Ericion*, odnosno reda *Cisto-Erietalia*, a rjeđe u svezi *Quereion ilicis*.

Značaj makije je primarno u zaštiti tla od erozije. Osim toga makija je stanište nekih rijetkih, endemičnih i nacionalnim zakonodavstvom zaštićenih biljnih i životinjskih vrsta, a uz to ima i estetski značaj u davanju karakterističnog i privlačnog primorskog pejzaža.

Od biljnih vrsta koje su **zaštićene nacionalnim zakonodavstvom** (Riješenje o stavljanju pod zaštitu pojedinih biljnih i životinjskih vrsta - "Sl. list RCG" br. 76/06) na ovom području je prisutna *Euphorbia dendroides* L. (drvenasta mljččika), koja je dijagnostička vrsta u Natura 2000 stanišnom tipu 5330 Termomediteranski prepustinjski žbunjaci. Zapadne padine brda Spas su odavno poznate kao jedno od najreprezentativnijih staništa za ovu zakonitu zaštićenu biljnu vrstu. Zbog očuvanosti, stanišni tip 5330 Termomediteranski prepustinjski žbunjaci na zapadnim padinama brda Spas ima reprezentativnost A (Excellent).

Zajednice makije sa maginjom (Arbutus unedo) i velikom resikom (Erica arborea)

Najvccci dio vegetacije područja brda Spas kod Budve obuhvaćen je sastojinom makije, u kojoj dominantnu ulogu imaju velika resika (*Erica arborea*) i maginja (*Arbutus unedo*). Ova zajednica kod nas nije detaljnije proučavana i relativno je skoro literaturno zabilježena u Crnoj Gori iako u Cmogorskom primorju zauzima velike površine. *Frico-Arbutetum* zajednica velike resike i maginje na područja brda Spas obuhvata veliku površinu i nastanjuje praktično čitavo brdo, od vrha do podnožja. Radi se o izuzetno bujnoj vegetaciji sa primjercima maginje prosječne visine 5-6 metara. Ovako bujna vegetacija objašnjava se činjenicom da je na ovom lokalitetu prisutna silikatna geološka podloga sa silikatnim zemljištem, koje je vododrživo, što u kombinaciji sa visokim temperaturama pogodno utiče na bujnost vegetacije.

Od biljnih vrsta koje grade ovu zajednicu najznačajnije su: *Erica arborea* i *Arbutus unedo*, ali se u velikom broju javljaju i *Fraxinus ornus*, *Myrtus communis*, *Pistacia lentiscus*, *Spartium junceum*, *Rosa sempervirens*, *Phillyrea media*, *Acer monspessulanum*, *Coronilla emroides*, *Carpinus orientalis*, *Smitax aspera*, *Hedera helix*, *Rhus ulmifolius*, *Rubia peregrina*, *Ruscus aculeatus*, *Clematis flammula*, *Castanea sativa*, *Cistus salvifolius*, *Asplenium onopteris*, *Lonicera inplexa*, *Viburnum tinus*, *Juniperus oxycedrus* i dr. U nižim djelovima područja brda Spas značajnije učešće ima žuka – *Spartium junceum*. Od vrsta koje su od manjeg značaja za izgradnju zajednice, tu se javljaju još i *Polystichum aculeatum*, *Asplenium trichomanes*, *Asplenium ceterach* i dr. Na terenu se može uočiti da su sastojine asocijacije *Erico-Arbutetum* nastale degradacijom as. *Ilicis-virgilianae*, a ovc daljom degradacijom prelaze u bušike *Cisto-Ericetum arboreae*.

Zajednica gariga bušina (Cistus salviaefolius) i velike resike (Erica arborea)

Vegetacija gariga zajednice bušina (*Cistus salviaefolius*) i velike resike (*Erica arborea*) javlja se kao degradacioni stadijum zajednice *Erico-Arbutetum*. Dakle, zajednica se javlja na mjestima gdje su očigledne nedavne antropogene aktivnosti (sječa, požar). Karakteristične vrste zajednice gariga bušljika i velike resike *Cisto-Erici* (In na ovom području su: *Erica arborea*, *Cistus salviaefolius*, *Agrostis castellana* i *Pteridium aquilinum*). Od vrsta koje karakterišu red *Cisto-Ericetalia* odnosno klase *Quercetea Ilicis* u koju spada ova sveza prisutne su *Pinus halepensis* (na rubovima zajednice), *Pistacia lentiscus*, *Phillyrea media*, *Ruscus aculeatus*, *Smilax aspera*, *Asparagus acutifolius*, *Arbutus unedo*, *Rubia peregrina*, *Lonicera inplexa*, *Viburnum tinus*, *Asplenium onopteris*, *Rosa sempervirens* i dr.

SL. 2. i 3. Zajednice sa drvenastom mlječikom (*Euphorbia dendriodes* L.)

Drvenasta mlječika (*Euphorbia dendriodes*) se na brdu Spas razvija na malcnim, izrazito toplim i suvim, prema jugozapadu eksponiranim staništima, ispod strmih stijena iznad tunela-galerije. U ovom dijelu sastojine drvenaste mlječike javljaju se od samog podnožja i penju se do samog gornjeg ruba okomitih stijena gdje dolaze u direktni kontakt sa brojnim primjercima alepskog bora (*Pinus halepensis*), koji se javlja fragmentarno i kojeg kasnije smjenjuje zajednica sa maginom (*Arbutus unedo*), koja u potpunosti dominira na brdu Spas. Prema sjeverozapadu zajednica je ograničena mješavinom elemenata listopadne (*Quercus virgiliana*, *Fraxinus ornus*, *Vitis sylvestris*) tvrdolisne vazdazelene vegetacije *Oleo-Euphorbietum dendriodis* Trinajstić. (sa dominacijom *Olea europaea*, *Myrtus communis*, *Spartium junceum*, *Pistacia lentiscus*, *Arbutus zmedo*, *Smilax aspera*, *Rubia peregrina* i dr.).

Sl. 4 i 5. Zajednica drvenaste mlječike - *Euphorbia dendroides*

Lokalitet: Padine brda Spas (jugozapadna ekspozicija) iznad tunela-galerije, makija divlje masline i drvenaste mlječike (*Oleo-Euphorbietwn dendroidis*) razvija se u ohliku makije na strmim i stjenovitim terenima, te na policama stijena u podnožju jugozapadnog dijela brda Spas.

U zajednici dominiraju drvenasta mlječika (*Euphorbia dendroides*), krta kositjernica (*Ephedra campylopoda*) od karakterističnih vrsta asocijacije, te *Olea sylvestris*, *Coronilla valentina*, *Rubia peregrina*, *Smilax aspera* i *Phyllirea media* od karakterističnih vrsta sveze *Oleo-Ceratonion*, odnosno reda *Quercetalia ilicis* i klase *Quercetea ilicis*. Interesantno je napomenuti da karakteristična vrsta reda i klase - crnika (*Quercus ilex*) veoma rijetka ili skoro potpuno odsutna sa ovog lokaliteta. Od ostalih vrsta tu. su prisutne *Coronilla emerus* subsp. *emeroides*, *Pistacia lentiscus*, *Colutea arborescens*, *Paliurus spinachristi*, *Myrtus communis*, *Pistacia terebinthus* *Smilax aspera*, *Rubia peregrina*, *Phyllirea media*, *Asparagus acutifolius* *Juniperus oxycedrus*, *Arbutus unedo*, *Osyris alba*, *Ruscus aculeatus*, *Cynanchum acutum*, *Fraxinus ornus*, *Tamus communis* i dr. Međutim, u zajednici sa *Euphorbia dendroidis*, na lokalitetu brda Spas (jugozapadna padina) javljaju se još i *Sulvia officinalis*, *Coronilla valentina*, *Seseli globiferum*, *Putoria calabrica*, *Satureja montana*, *Centaurea splendens*, *Cephalaria leucantha*, *Brachypodium pinnatum*, *Sedum sexangulare* i dr.

Od alohtonih i invazivnih vrsta na lokalitetu u podnožju brda Spas sa *Euphorbia dendroidis* u vidu pojedinačnih primjeraka prisutna je veoma brojna indijska smokva (*Opuntia ficus indica*), uočšće bagrema (*Rohiniu pseudacacia*) je značajnije, dok se u kontaktnoj zoni brda prema cesti javlja pajasen (*Ailanthus altissima*).

U okviru Projekta *Ustanovijavanje EMERALD mreže područja od posebnog interesa Evropu u Crnoj Gori*, od habitata koji se nalaze u Appendix-u 1 Bernske konvencije, na Brdu Spas su identifikovana staništa drvenste mlječike (32.22 Trcc-spurge formations), koja kao ugrožena, zahtijevaju posebne mjere zaštite. **Time je ovo područje uključeno u mrežu EMERALD područja od posebnog interesa za Evropu i Crnu Goru.**

Medunarodna važnost zaštićenog prirodnog dobra

Zaštićeno prirodno dobro brdo Spas. je prepoznato kao medunarodno važno područje za zaštitu ono je dio **EMERALD mreže**. EMERALD mreža je ekološka mreža koju čine područja od posebnog interesa za zaštitu. Svi potpisnici Bernske konvencije obavezni su da uspostave ovu mrežu. Osnovni kriterijum za izbor EMERALD) područja je distribucija vrsta i tipova staništa,

koji su na osnovu Bernske konvencije definisani kao ugroženi. Osnivanje mreže pokrenuto je od strane Savjeta Evrope, kao dio njihovih aktivnosti u okviru Bernske konvencije. Rad na uspostavljanju EMERALD mreže predstavlja pripremu za definisanje NATURA 2000 mreže zaštićenih područja, što je obaveza svake članice EU. Od habitata koji se nalaze u Appendix-u I Bernske konvencije na Brdu Spas su identifikovana staništa drvenaste mlječike (32.22 Trec-spurgc formations) koja kao ugrožena staništa zahtijevaju posebne mjere zaštite. Time je ovo područje uključeno u mrežu **EMERALD područja** od posebnog interesa za Evropu i Crnu Goru. Takođe, ovo je bio kriterijum za proglašavanje ovog područja za **IPA područje** (C kriterijum). Tokom istraživanja područje brda Spas identifikovano je i kao potencijalno značajno područje za gljive **IFA (IFAs - Important Fungus Areas) područje**, shodno primjeni međunarodnih kriterijuma za uspostavljanje važnih područja gljiva. Naime, sva staništa sa makijom koja se nalaza na većem dijelu brda Spas, te sastojine unešenih naturalizovanih četinarskih vrsta: alepskog bora (*Pinus halepensis*) i čempresa (*Cupressus sempervirens*), koje se javljaju kao zamjena šuma crnike (*Quercetea* predstavljaju potencijalno važna područja gljiva na osnovu kriterijuma C i D za uspostavljanje važnih područja gljiva (IFAs - Important Fungus Areas). C kriterijum definiše IFA područje koje ima tipove habitata koji su značajni za makromicete; I) kriterijumom se predlažu područja koja treba uzeti u razmatranje kao važna za zaštitu, ali za koja treba još dodatnih informacija.

Sl. 6 i 7. Prikaz stanja na terenu sa lokacije Komoševina

Sl. 8 i 9. Prikaz izvođenja radova na predmetnoj lokaciji Komoševina

Sl. 10 i 11. Prikaz stanja terena na lokaciji iznad sela Seoca

Slike 12. i 13. Radovi investitora "Galop inženjering" d.o.o. Budva na lokalitetu Babin do

Slika 14. Prikaz gradnje na nestabilnom terenu, koji je dio klizišta

Zaključna razmatranja i preporuke

Stručna ekipa Agencije za zaštitu životne sredine Crne Gore u sastavu: Dr Zlatko Bulić, Mr Ana Manović i Nikola Ivanović su dana 13.03.2026. godine, po prijavi građanskog aktiviste i ekoambasadora Gospođe Anđe Budimir iz Budve izašli na teren na području lokaliteta Brdo Spas (Topliš) u opštini Budva. Ekipa Agencije sa Anđom Budimir obišla lokalitete: Komoševina, Babin do i Seoca na kojima su evidentirane aktivnosti koje su dovele do ugrožavanja i degradacije zaštićenog ovjeka prirode Crne Gore – brda Spas koje je spomenik prirode, Emerald područje i potencijalno zaštićeno područje NATURA 2000, zajedno sa plažom Jaz. Obavljene su terenska istraživanja i obilazak navedenih lokacija i konstatovane su antropogene aktivnosti u vidu uklanjanja vegetacije, probijanje puteva, građenje višespratnica na hidrološkim objektima – potocima i nestabilnim terenima, stvaranje klizišta i stvaranje i intenziviranje brojnih erozionih procesa koji su stvarali erozione površine koje su pogotovo nakon velikih padavina i bujica ugrožavale naselja u području podnožja brda Spas. Posebno su zabrinjavajuće aktivnosti i brojni primjeri gradnje na izuzetno eksponiranim i veoma nestabilnim terenima koji su već sastavni djelovi manjih ili čak većih djelova formiranih klizišta.

U Studiji revizije za brdo Spas iz 2009. godine, kao i iz 2022 godine, koje je radila Agencija za zaštitu životne sredine Crne Gore, konstatovano je da su prirodne vrijednosti i prirodni resursi brda Spas značajno izmijenjeni u odnosu na stanje kada je to prirodno dobro stavljeno pod zaštitu (1968. godine). Ova konstatacija se odnosila na istočne i jugoistočne padine brda Spas, koje su bile degradirane većim dijelom sječom, ali i požarima. Požarima i krčenjem je promijenjena tipična fizionomija makije, dok je šuma u značajnoj mjeri izgubila kvalitet i sposobnost prirasta. Došlo je do gubitka prizemnog sloja vegetacije i u krajnjem do pojave erozije i stvaranja brojnih klizišta. Radovima krčenja je bila djelimično zahvaćena i zapadna padina brda do blizu gornje ivice erodirane litice, na kojoj je zastupljena drvenasta mlječika (*Euphorbia dendroides*) sa svojim zajednicama. Međutim, staništa drvenaste irilječike (*Euphorbia dendroides*) na jugozapadnoj padini brele Spas, kao i na liticama iznad plaže Mogren i plaže Jaz, ostala su relativno dobro očuvana, ali ako se nastavi stihijna i nekontrolisana urbanizacija ova populacija će biti ugrožena. Rezultati istraživanja tokom 2019. i 2020. godine pokazuju da je došlo do obnavljanja makije, vegetacija je značajno napredovala i postala toliko gusta da je na većem dijelu istočne i jugoistočne padine postala neprohodna. Staništa drvenaste mlječike (*Euphorbia dendroides*) sa svojim zajednicama ostala su očuvana i predstavljaju jedno od najbolje očuvanih staništa drvenaste mlječike na području

Crne Gore. U vrstama faune registrovano je znatno veći broj vrsta, vrste koje su endemične i zaštićene nacionalnim zakonodavstvom. Registrovane vrste gljiva, flore i faune ukazuju da se brdo Topliš oporavlja i elementi koji su ga ranije činili prepoznatljivim i za zaštitu značajne zajednice živog svijeta poboljšavaju. Samim tim je neophodno ovaj prirodni dragulj, kao jedan od rijetkih kako u opštini Budva, tako i u Crnoj Gori maksimalno sačuvati i sankcionisati sve antropogene aktivnosti.

Ipak mora se konstatovati da se tokom zadnjeg perioda od 2022 do 2026 godine na žalost, nije zaustavljena izgradnja stambenih i turističkih objekata, tako da su na južnim padinama brda Spas izgrađeni brojni novi objekti u 2 zone: jedna prema hotelu Avala, a druga prema Komoševini, Babinom dolu i lokalitetu Seoca, što je konstatovano i obilaskom terena 21. maja 2025, kao i 13. marta 2026. godine. Posebno se ističu negativne posljedice od probijanja — izgradnje makadamskog puta i bočnih puteva do vrha brda na kom je postavljena antena sa pratećim objektima. Probijanjem tog puta, kao i većeg broja bočnih puteva i staza, su otvorene brojne erozivne „rane“, kako na vegetaciji, tako i samom zemljištu.

Šuma i makija istočne padine brda Spas su ključni faktor za očuvanje njegovih izvornih pejzažnih vrijednosti i pejzaža Budvanske rivijere uopšte. A jedna od vrlo značajnih funkcija makije je antierozivna posebno za ovo područje. Ovo područje je posebno podložno erozijama usljed procesa i pojava koje nastaju abrazijom (erozija voda mora); karstifikacijom i površinskim raspadanjem i usitnjavanjem stijenskih masa pod dejstvom spoljnih sila (padavina, temperatura itd.), tako da je ovde uloga makije od presudne važnosti. Očuvanje makije predstavlja imperativ za ovo područje. Vegetacija je usko povezana s morfološkim procesima u zemljištu, čiji intenzitet u prvom redu zavisi od količine i rasporeda padavina, kao i od osobina stijena i reljefa konfiguracija terena. Posmatrajući vegetaciju predjela, lako je uočiti njihovu povezanost - de su padine strmije i antropogeni uticaji veći tu su procesi intenzivniji, jer spiranjem tla (pod atmosferskim uticajem) ono postaje sve ogoljenije, pa su zato i uslovi za razvitak vegetacije teži. što nije tako izraženo na padinama sa blažim nagibom. Kao primjer može poslužiti istočna i jugoistočna strana Brda Spas. Zbog nejednakog nagiba terena i požara vegetacija na sjeveroistočnoj i istočnoj strani je znatno bujnija od one na jugoistočnoj i južnoj strani sa strmim nagibom. Pored svih činilaca koji utiču na morfološke procese, tu je i uticaj čovjeka koji neadekvatnim upravljanjem prostorom takođe osiromašuje biljni pokrivač, čime zemljište podliježe jačem uticaju ovih procesa. Na strmim i vlažnim zemljanim kosinama, raspadnutim stijenskim slojevima, erozija bi uhvatila maha u slučaju da nema zeljaste i

drvenaste vegetacije koja svojim korijenovim sistemom učvršćuje i drži baš najugroženiji površinski sloj.

Stručna ekipa Agencije u sastavu: Dr Zlatko Bulić, Mr Ana Manović i Nikola Ivanović je shodno prethodno navedenom, kao i obilaskom navedenih lokacija, zapažanjima na terenu konstatovala sljedeće:

- Na potezu od zadnjih stambenih objekata, probijeni su putevi koji se nastavljaju u staze koje vode u više pravaca na području Komoševina, Scoča i Babinog dola pa sve do vrha Brda de se nalazi repetitor, kao i do saobraćajnice, koja od Budva preko Spasa (Topliša) ide do Mrčevog polja.
- Na cijeloj dužini granične zone zaštićenog područja evidentno je uklanjanje autohtone prirodne mediteranske vegetacije, a na nekim mjestima evidentirani su i manji nasipi, čime je i dodatno devastirana okolna vegetacija.
- Navedeni aktivnostima, probijem i nasipanjem puta, kao i niz lokalnih puteva i staza, izvršena je velika devastacija zaštićenog prostora, izmijenjena je njegova prirodna i autohtona struktura, devastiran ambijentalni pejzaž i nanesene ozbiljne štete ovom području.
- Evidentirana je gradnja višespratnice u Babinom dolu na hidrološkom objektu – potoku, čime je cijeli okolni prostor devastiran izgradnjom pratećih objekata i parkingom za lociranje građevinskih mašina, kamiona i druge putne i druge operative.
- S obzirom da na terenu nijesmo imali mogućnost da utvrdimo devastaciju vegetacijskog pokrivača po pojedinim katastarskim parcelama koje se nalaze unutar zaštićenog područja i neposrednom okruženju, predlažemo da se formira posebna stručna komisija (biolog, geograf, geolog, šumar, hidrolog i dr. stručnjaci različitih profila), kako bi se detaljno utvrdilo činjenično stanje i štete koje su nastale probijem i nasipanjem puta, kao i eventualno registrovanje zaštićenih vrsta biodiverziteta ili habitata — stanišnih tipova shodno projektu Natura 2000, koji su u graničnim zonama prisutni na ovom prostoru.

- U tom smislu, uvažavajući značaj i integritet ovih zaštićenih područja kao spomenika prirode, emerald područja, IPA i IBA područja i potencijalnog Natura 2000 područja, predlažemo da potencijalni investitori vrate ovaj prostor u prvobitno stanje u najvećoj mogućoj mjeri, a da se ostale aktivnosti oko sanacije i utvrđivanja štete sprovedu u skladu sa važećim zakonskim propisima u ovoj oblasti.

Autori izvještaja:

Dr Zlatko Bulić

Mr Ana Manović

Nikola Ivanović

Rukovodilac Sektora

Dr Milka Rajković Mitrović